

UOT 94(479.24), UOT 930

SEVİNC ZEYNALOVA

Bakı Dövlət Universiteti
Qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının baş müəllimi
sevinc_zeynalova@hotmail.com

RUSİYA TARİXŞÜNASLIĞINDA SƏFƏVİ-OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİNİN ARAŞDIRILMASINA DAİR

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/113/275-280>

Məqalədə XVI-XVII əsrlərdə Səfəvi və Osmanlı dövlətləri arasında mövcud olmuş münasibətlərin Rusiya tarixşünaslığında araşdırılması məsələləri təhlil olunur. Tədqiqat çərçivəsində Rusiya tarixşünaslığında problemin öyrənilməsi üç əsas mərhələ üzrə: imperiya, sovet və post-sovet dövrləri kontekstində nəzərdən keçirilir. Nəzərdən keçirilən hər mərhələ üçün formalaşmış metodoloji yanaşmalar, ideoloji çərçivələr və konseptual istiqamətlər müqayisəli şəkildə qiymətləndirilir. Məqalədə konfessional, geosiyasi, sosial-iqtisadi və sivilizasiya yanaşmalarının xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir; onların qarşılıqlı əlaqəsi və transformasiya prosesi təhlil olunur. Eyni zamanda, Rusiya tarixşünaslığında adı çəkilən məsələlərlə bağlı mövcud metodoloji məhdudiyyətlər və fərqli interpretasiya problemləri tənqidi baxımdan araşdırılır. Nəticə etibarilə göstərilir ki, Rusiya tarixşünaslığı Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin öyrənilməsində mühüm mənbəşünaslıq bazası yaratmış, lakin müxtəlif dövrlərdə siyasi-ideoloji kontekst mövzunun bəzi hallarda qərəzli araşdırılmasına yol açmışdır.

Açar sözlər: Səfəvilər, Osmanlılar, Rusiya tarixşünaslığı, metodoloji yanaşma, tarixi interpretasiya.

Giriş. XVI-XVII əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi siyasi dövlətçilik tarixində mühüm yer tutan Səfəvi və Osmanlı dövlətləri arasında bərqərar olmuş münasibətlər regionun geosiyasi mənzərəsinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Bu iki böyük türk müsəlman dövləti arasında baş verən hərbi-siyasi qarşıdurmalar, diplomatik münasibətlər və ideoloji rəqabət yalnız Yaxın Şərq tarixini deyil, həm də Qafqazın, eləcə də Avropanın etnik və siyasi xəritəsinə ciddi təsir göstərmişdir. Bu səbəbdəndir ki, Səfəvi-Osmanlı münasibətləri tarixşünaslıqda geniş şəkildə araşdırılmış olub, hələ də tarixçilərin diqqət mərkəzində qalmaqdadır.

Səfəvi və Osmanlı dövlətlərinin tarixi, o cümlədən iki dövlət arasındakı münasibətlər Rusiya tarixşünaslığında da geniş araşdırılan mövzulardandır. Əvvəlki məqalələrimizdə Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi tarixi ilə bağlı araşdırmaların müvafiq qisimlərinə baxmışdıq (1; 2). Səfəvilərin Osmanlı dövləti ilə münasibətlərinin araşdırılmasına gəlinə, bu mövzu ilk növbədə Rusiyanın Osmanlı tarixinə olan siyasi və strateji marağı ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, bu diqqət hələ XVIII əsrin əvvəllərindən başlamış, Osmanlı tarixi üzrə araşdırmaların təməli atılmışdır. Sonrakı əsrdə bu araşdırmalar daha intensiv şəkil almış, XX əsrdə isə fundamental tədqiqatlar ortaya çıxmışdır. Bu araşdırmalar gedişində Osmanlı dövlətinin siyasi tarixi ilə yanaşı, qonşu dövlətlərlə, o cümlədən Səfəvilərlə münasibətləri də diqqət mərkəzinə alınmışdır.

Əlbəttə, Rusiya tarixşünaslığında adı çəkilən mövzuya bu qədər geniş yer verilməsinin bəzi səbəbləri vardır. Birincisi, Rusiya coğrafi baxımdan regiona yaxın dövlətdir və XVI əsrdən etibarən Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi istiqamətində siyasi maraqlar nümayiş etdirmişdir. İkincisi, Səfəvilərin Osmanlı dövləti ilə münasibətləri Rusiyanın özü üçün hər zaman aktual məsələ olmuş, rus diplomatiyası və siyasəti Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini yaxından izləmişdir. Bu da öz növbəsində Osmanlı ilə bağlı ən xırda detala belə Rusiya siyasətçilərinin, eləcə də tədqiqatçıların diqqət yetirməsini zəruri etmişdir. Başqa sözlə desək, rus tarixçilərinin Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinə yanaşmaları təkcə elmi deyil, həm də müəyyən siyasi-ideoloji kontekst çərçivəsində formalaşmışdır. Türkiyə tarixçiləri Y.Çağlayan və E.Çağlayanın da qeyd etdikləri kimi, Rusiya “Şərq siyasəti çərçivəsində Şərq xalqlarının tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsini bu siyasətin önəmli tərəflərindən biri kimi görməyə başlamışdır” (3, s.27). Məqsədimiz bu istiqamətdə aparılan bütün tədqiqatları ayrı-ayrılıqda izləmək deyildir; məqalənin həcmi nəzərə alınaraq, biz bu tədqiqatların müəlliflərinin adlarını çək-

məklə kifayətlənməyi, bunun əvəzində isə həmin tədqiqatların təhlili əsasında Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin araşdırılması prosesini mərhələlər üzrə təhlil etməyi, müxtəlif dövrlərdə formalaşmış konseptual yanaşmaları müqayisəli şəkildə qiymətləndirməyi və bu sahədə əsas tendensiyaları müəyyənləşdirməyi məqsəduyğun gördük. Bu məqsədlə məqalədə imperiya, sovet və müasir dövr rus tarixşünaslığı sistemli şəkildə təhlil olunur, istifadə edilən metodoloji prinsiplər və interpretasiya modelləri araşdırılır.

Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin öyrənilməsinin mərhələləri. Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi və Osmanlı dövlətləri arasındakı münasibətlərin araşdırılması bir neçə mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlər həm metodoloji yanaşmaların, həm də siyasi-ideoloji kontekstin dəyişməsi ilə xarakterizə olunur. Ümumilikdə, bu prosesi şərti olaraq üç əsas dövrə ayırmaq mümkündür: imperiya dövrü, sovet dövrü və müasir (post-sovet) mərhələ.

1. *İmperiya dövrü rus tarixşünaslığı (XIX əsr – XX əsrin əvvəlləri).* Bu mərhələ Rusiya imperiyasında şərqşünaslıq məktəbinin formalaşması ilə səciyyələnir. Bu dövrdə Səfəvi-Osmanlı münasibətləri əsasən diplomatik sənədlər, səyyah qeydləri və hərbi-siyasi mənbələr əsasında öyrənilirdi. Tədqiqatların əsas diqqət mərkəzində regionun geosiyasi vəziyyəti və Rusiyanın Cənubi Qafqaz siyasəti dayanırdı. İmperiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı müharibələri daha çox Rusiya dövlətinin regional maraqları kontekstində şərh olunur, hadisələrə imperiya geosiyasətinin prizmasından yanaşılırdı. Bu mərhələnin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, qeyd etdiyimiz mövzunun araşdırılmasında dini qarşıdurma (şiə - sünni ziddiyyəti) əsas izah modeli kimi qəbul edilirdi. Lakin təhlillərdə siyasi maraqlar və ərazi ekspansiyası da mühüm yer tuturdu.

Həmin mərhələnin başlanğıcında (XIX əsrin birinci yarısı) ortaya çıxan fundamental əsərlər içərisində A.Muxlinski, V.Smirnov və P.Çıxaçovun tədqiqatları diqqət cəlb edir. Bu tədqiqatlar birbaşa Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini araşdırmasa da, Osmanlının regional siyasətinin izahında bu iki dövlət arasındakı münasibətlərin müəyyən məqamlarının izahı üçün zəruri olan mənbələrin araşdırılmasına yer verilmirdi (4; 5-8; 9). Ümumiyyətlə, bu mərhələdə tədqiqatlar daha çox müntəxabat səciyyəsi daşıyırdı ki, bu da Rusiya imperiyasının xarici siyasətində sənədlərin təhlilinə verilən böyük əhəmiyyəti göstərirdi. Həmin dövrdə Sankt-Peterburq, Moskva, Kazan və Odessa Rusiya imperiyasının ən böyük şərqşünaslıq mərkəzlərinə çevrilməyə başlayır (bu barədə daha geniş bax: 10).

XIX əsrin sonlarından etibarən bu istiqamətdə tədqiqatlar daha elmi-analitik səciyyə almağa başlayır və XX əsrin əvvəllərində fundamental tədqiqatlar ortaya çıxır. Bu mərhələdə Rusiya tarixşünaslığında V.Qordlevski, A.Krımiski və V.Bartold kimi şərqşünasların tədqiqatları ortaya çıxır. Bu şərqşünasların tədqiqatlarının ortaya çıxdığı dönm Birinci dünya müharibəsi öncəsi və illərini əhatə etmiş olub, dövrün siyasi hadisələrinin böyük həcmdə onları təsiri altına aldığı müşahidə edilir. Ələlxüs Osmanlı dövlətinin xarici siyasət məsələlərinin araşdırılmasında hər üç tədqiqatçının əsərlərində siyasi qərəzdən qaça bilmədiklərini vurğulamağımız lazımdır (11; 12-13; 14). Bununla yanaşı, bu tədqiqatların bir qismi, aktuallığını saxlamaqdadır.

2. *Sovet dövrü tarixşünaslığı (1920-1991).* Məlum olduğu kimi, Sovet hakimiyyəti dövründə tarix elmi marksist metodologiya əsasında yenidən qurulmuş, tarixi hadisələrə, o cümlədən Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinə sinfi yanaşma üstünlük təşkil etmişdir. Sovet tarixçilərinin əsərlərində müharibələr və dövlətlərarası qarşıdurmalar feodal dövlətlərin iqtisadi maraqları və ticarət yolları uğrunda mübarizəsi kimi izah edilmiş, sosial-iqtisadi faktorlar ön plana çıxarılmışdır. Bu dövrdə aparılan araşdırmalarda Səfəvi-Osmanlı qarşıdurması daha çox feodal istismar sistemlərinin toqquşması kimi təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, Qafqaz uğrunda iri dövlətlərin mübarizəsi məsələsi də iqtisadi-strateji baxımdan şərh olunmuşdur. Bu tədqiqatların içərisində yuxarıda adını çəkdiyimiz V.V.Bartold, İ.P.Petruşevski, N.A.İvanov, A.F.Miller, A.D.Noviçev kimi müəlliflərin tədqiqatlarını qeyd etmək olar (14; 15; 16; 17; 18). Bu tarixçilər də, bütün üstün tərəflərinə baxmayaraq, əsərlərində siyasi spekulasiyalardan qaça bilməmiş, Səfəvilərin və Osmanlıların tarixini birtərəfli araşdırmaqla, iki dövlət arasındakı münasibətlərin mahiyyətini tam açıqlaya bilməmişlər.

Bütün bunlarla yanaşı, sovet tarixşünaslığında adı çəkilən tədqiqatların mənbəşünaslıq bazası geniş olmuş, ideoloji çərçivəyə baxmayaraq, mənbə materiallarının sistemli şəkildə dövriyyəyə daxil edilməsi bu mərhələnin mühüm elmi nailiyyətlərindən olmuşdur. Sovet tarixşünaslığının özəlliklərindən biri də tədqiqat mərkəzlərinin coğrafiyasının genişlənməsi, müttəfiq respublikalarda tədqiqatların

aparılması üçün imkanların artması olmuşdur. Həmin dövrdə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini araşdıran məktəblər ortaya çıxmış, o cümlədən Bakı bu məktəblərin mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Bu məktəblərin arasında O.Ə.Əfəndiyevin və Y.M.Mahmudovun məktəbləri xüsusi qeyd edilməlidir (daha geniş bax: 19, s.75-79).

3. *Müasir Rusiya tarixşünaslığı (1991-ci ildən sonra)*. SSRİ-nin dağılmasından sonra Rusiya tarixşünaslığında metodoloji plüralizm güclənmiş, amma sovet dövrünün ideoloji məhdudiyyətləri qalxmış olsa da, Rusiya tarixçilərinin bəzi məsələlərlə bağlı, o cümlədən türk müsəlman dövlətləri olan Səfəvi və Osmanlı dövlətləri ilə bağlı siyasi qərəzləri saxlanmışdır. Bununla yanaşı, post-sovet dövründə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinə yanaşma daha kompleks xarakter almış, tədqiqatlarda geosiyasi, konfessional və diplomatik aspektlər paralel şəkildə araşdırılmağa başlamışdır. Bu tədqiqatlarda yeni mənbələrin, o cümlədən Osmanlı türkcəsində və farsca mənbələrin müqayisəli şəkildə istifadəsinə xüsusi diqqət göstərilməsi, iki dövlət arasındakı münasibətlərə çoxfaktorlu yanaşma müşahidə olunur.

Nəzərdən keçirdiyimiz mərhələlərin təhlilində Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin öyrənilməsinin imperiya geosiyasi yanaşmasından sovet marksist interpretasiyasına, oradan isə metodoloji plüralizmə doğru inkişaf etməsi nəzərə çarpır. Hər mərhələ öz dövrünün siyasi-ideoloji şərtlərini əks etdirmiş, lakin eyni zamanda problemin elmi baxımdan dərinləşdirilməsinə müəyyən imkanlar qazandırmışdır. Bu mənada deyə bilərik ki, Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin öyrənilməsi metodoloji transformasiya nümunəsi kimi qəbul edilə bilər:

- İmperiya dövründə geosiyasi və konfessional izah modeli üstünlük təşkil etmişdir.
- Sovet mərhələsində sinfi yanaşma dominant olmuşdur.
- Post-sovet dövrdə isə metodoloji plüralizm və çoxfaktorlu analiz ön plana çıxmışdır.

Rusiya tarixşünaslığı bu mövzunun öyrənilməsində mühüm empirik baza formalaşırsa da, hər mərhələdə siyasi-ideoloji kontekst interpretasiyalara müəyyən təsir göstərmişdir. Problemin obyektiv dəyərləndirilməsi üçün bu tarixşünaslıq ənənəsinin tənqidi təhlili vacibdir ki, aşağıdakı bölmədə bunlara diqqət yetiriləcəkdir.

Mövzu ilə bağlı müasir Rusiya tarixşünaslığında konseptual yanaşmalar. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiya tarixşünaslığında metodoloji mühit əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış, tarix elmi ideoloji məhdudiyyətlərdən nisbətən azad olmuşdur. Bu mərhələdə tədqiqatçılar daha geniş mənbə bazasından istifadə etmək və müxtəlif metodoloji istiqamətləri tətbiq etmək imkanı əldə etmişlər. Nəticədə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin araşdırılması sahəsində əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha kompleks və çoxşaxəli yanaşmalar formalaşmışdır. Müasir Rusiya tarixşünaslığında bu mövzunun interpretasiyasında konfessional, geosiyasi, sosial-iqtisadi və sivilizasiya yanaşmaları əsas konseptual istiqamətlər kimi diqqəti cəlb edir.

Konfessional yanaşma müasir Rusiya tarixşünaslığında müəyyən dərəcədə öz aktuallığını qorumaqda davam edir. Bu istiqamətin tərəfdarları Səfəvi-Osmanlı qarşıdurmasının ideoloji əsaslarını şiə və sünni dini doktrinaları arasındakı fərqlərlə əlaqələndirirlər. Lakin müasir tədqiqatlarda bu faktor daha geniş siyasi və ideoloji kontekst daxilində izah edilir. Bu baxımdan dini faktor yalnız ideoloji müstəvidə deyil, dövlət quruculuğu və siyasi identiklik problemləri ilə əlaqəli şəkildə təhlil olunur.

Müasir Rusiya tarixşünaslığında geniş yayılmış istiqamətlərdən biri, heç şübhəsiz, geosiyasi yanaşmadır. Bu yanaşmaya görə Səfəvi-Osmanlı qarşıdurması XVI-XVII əsrlərdə Yaxın Şərq və Cənubi Qafqaz regionunda regional hegemonluq uğrunda aparılan imperiyalararası rəqabətin təzahürü kimi qiymətləndirilir. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda xüsusilə strateji ərəzilərə nəzarət məsələsinə diqqət yetirilir. Anadolu, Cənubi Qafqaz və Xəzəryanı regionlar yalnız hərbi-strateji baxımdan deyil, həm də mühüm tranzit ticarət yollarının keçdiyi ərəzilər kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu baxımdan Səfəvi və Osmanlı dövlətlərinin region uğrunda mübarizəsi imperiya miqyaslı siyasi rəqabətin mühüm elementi kimi şərh olunur.

Müasir Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətləri ilə bağlı araşdırmalar T.K.Korayev, B.R.Rahimzyanov, A.V.Vinoqradov, R.S.Astaşkin, K.Fursov kimi tədqiqatçıların əsərlərində müəyyən dərəcədə öz əksini tapmışdır. Bu tədqiqatlarda mövzu əsasən regional geosiyasi proseslər, diplomatik münasibətlər və Avrasiya siyasi sisteminin formalaşması kontekstində araşdırılır. Məsə-

lən, T.K.Korayev Moskva dövləti ilə Səfəvilər arasındakı münasibətləri araşdırarkən Xəzəryanı bölgənin geosiyasi əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır və bu bölgənin XVI-XVII əsrlərdə müxtəlif siyasi güclərin maraq dairələrinin kəsişdiyi mühüm strateji məkan olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə, Səfəvi-Osmanlı qarşıdurması yalnız iki dövlət arasında baş verən müharibələr sistemi kimi deyil, həm də daha geniş regional güc balansının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir (20).

Bənzər yanaşma B.Rəhimzyanovun tədqiqatlarında da müşahidə olunur. O, Moskva dövləti ilə türk-tatar siyasi dünyası arasındakı münasibətləri araşdırarkən regionun siyasi sistemində qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəb xarakterini göstərir və Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini Avrasiya siyasi məkanında formalaşan geniş diplomatik və hərbi münasibətlər sisteminin tərkib hissəsi kimi təhlil edir (21).

Müasir Rusiya tarixşünaslığında məlum məsələyə sosial-iqtisadi yanaşma isə müəyyən mənada sovet tarixşünaslıq ənənəsinin davamı kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin post-sovet dövrdə bu yanaşma əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha balanslı və ideoloji çərçivələrdən azad şəkildə tətbiq olunmağa başlamışdır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda Səfəvi-Osmanlı münasibətləri iqtisadi maraqlar, ticarət yolları və regional bazarlar uğrunda mübarizə kontekstində izah edilir. Xüsusilə İpək yolu üzərində yerləşən şəhərlərə nəzarət məsələsi iki dövlətin iqtisadi strategiyalarında mühüm rol oynamışdır. Müasir rus tarixçilərinin fikrincə, Cənubi Qafqaz və İran əraziləri yalnız hərbi-strateji deyil, həm də mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malik olmuşdur ki, bu da region uğrunda rəqabətin güclənməsinə səbəb olmuşdur (22, c.132-238; 23, c.32-38; 24, s. 99-102).

Post-sovet dövrdə diqqəti cəlb edən digər konseptual istiqamət sivilizasiya yanaşmasıdır. Bu yanaşma çərçivəsində Səfəvi və Osmanlı dövlətləri yalnız siyasi qurumlar kimi deyil, həm də fərqli siyasi-mədəni modelləri təmsil edən imperiya sistemləri kimi təhlil edilir. Bu istiqamətin tərəfdarları hesab edirlər ki, iki dövlət arasındakı münasibətlərin izahı yalnız hərbi və iqtisadi amillərlə məhdudlaşdırıla bilməz. Burada siyasi legitimlik, dini ideologiya, imperiya idarəetmə strukturu və mədəni identiklik kimi faktorlar da mühüm rol oynayır. Bu baxımdan Səfəvi və Osmanlı dövlətləri İslam dünyasında siyasi liderlik və ideoloji nüfuz uğrunda rəqabət aparan iki böyük imperiya modeli kimi qiymətləndirilir.

Müasir Rusiya tarixşünaslığının mühüm xüsusiyyətlərindən biri də metodoloji plüralizmdir. Əgər sovet dövründə marksist metodologiya dominant mövqe tuturdusa, post-sovet mərhələdə müxtəlif metodoloji istiqamətlərin paralel şəkildə tətbiq edilməsi müşahidə olunur. Müasir tədqiqatlarda dini, siyasi, iqtisadi və mədəni faktorlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, qarşılıqlı əlaqə daxilində araşdırılır. Bu isə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin daha kompleks şəkildə izah edilməsinə imkan yaradır.

Bununla yanaşı, müasir Rusiya tarixşünaslığında mənbəşünaslıq bazasının genişləndirilməsi də diqqəti cəlb edən mühüm xüsusiyyətlərdəndir. Tədqiqatçılar yalnız rus və Avropa mənbələri ilə kifayətlənməyərək, Osmanlı türkcəsində və fars dilində yazılmış mənbələrdən də istifadə etməyə başlamışlar. Bu isə hadisələrin daha obyektiv və müqayisəli şəkildə araşdırılmasına şərait yaratmışdır. Bununla yanaşı, arxiv materiallarının və diplomatik sənədlərin sistemli şəkildə tədqiqi Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin bəzi mühüm aspektlərinin daha dərinlən araşdırılmasına imkan vermişdir.

Müasir Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin interpretasiyasında müxtəlif konseptual yanaşmaların paralel şəkildə mövcud olduğu müşahidə olunur. Konfessional, geosiyasi, sosial-iqtisadi və sivilizasiya yanaşmaları bir-birini inkar etmədən, əksinə bir çox hallarda qarşılıqlı şəkildə tamamlayır və mövzunun daha çoxşaxəli şəkildə araşdırılmasına imkan yaradır.

Nəticə. Rusiya tarixşünaslığında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin araşdırılması müəyyən mübahisəli və problemləli məqamlarla müşayiət olunmuşdur. Birinci problem imperiya ideologiyasının təsiri ilə bağlıdır. XIX əsr tədqiqatlarında Osmanlı və Səfəvi dövlətləri çox vaxt Rusiya dövlətinin regional siyasəti fonunda qiymətləndirilmiş, hadisələrə imperiya maraqları prizmasından yanaşılmışdır. Bu isə müəyyən hallarda obyektivlik səviyyəsini məhdudlaşdırmış və qərəzliliyi ortaya çıxarmışdır. İkinci problem sovet dövründə ideoloji çərçivənin sərtliyi ilə bağlıdır. Marksist metodologiyanın dominantlığı dini və ideoloji faktorların rolunu azaltmış, hadisələri iqtisadi determinizm və sinfi mübarizə çərçivəsində izah etməyə üstünlük vermişdir, bu da öz növbəsində çoxşaxəli tarixi proseslərin sadələşdirilmiş şərhinə səbəb olmuşdur. Üçüncü məqam müasir dövrdə geosiyasi kontekstin təsiridir. Bəzi hallarda XVI-XVII əsrlərə aid hadisələrin müasir beynəlxalq münasibətlərlə paralellərin aparılması yanlış elmi nəticələrin çıxarılmasına səbəb olur, tarix elmində anaxronizm riskini yaradır.

Beləliklə, müxtəlif dövrlərdə siyasi və ideoloji kontekstin təsiri Rusiya tarixşünaslığında bu mövzunun interpretasiyasına müəyyən dərəcədə təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin öyrənilməsi prosesində mövcud tarixşünaslıq ənənələrinin tənqidi təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür yanaşma mövzunun daha obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsinə və regionun siyasi tarixinin daha dolğun şəkildə rekonstruksiya edilməsinə imkan yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Zeynalova S.Ə. Azərbaycan Ağqoyunlu dövlətinin milli mənsubiyyəti məsələsinin rus(sovet) tarixşünaslığında öyrənilməsinə dair // Tarix və onun problemləri, 2025 № 3, s.300-304.
2. Zeynalova S.Ə. XVI əsrdə Rusiyanın Xəzəryanı bölgədə müstəmləkəçilik siyasəti məsələlərinin Rusiya tarixşünaslığı (XX əsrin ortaları-XXI əsrin əvvəlləri) // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri. Humanitar seriyası, 2025 № 2, s.99-108
3. Çağlayan Y., Çağlayan E. Rus Tarihçilerinin Eserlerinde Güneydoğu Anadolu'nun Orta Çağ Tarihinin Araştırılmasına Dair (Batman Örneğinde) // Uluslararası Batman Sempozyumu (Batman, 28-29 Eylül 2022). Bildiri Kitabı, Batman Üniversitesi Yayınları, s.26-35.
4. Мухлинский А. Османская хрестоматия для университетского преподавания. Ч.1. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии, 1858 – 210 с; Ч. 2, 1859 – 270 с.
5. Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. Санкт-Петербург: Университетская типография, 1887 – 774 с.
6. Смирнов В.Д. Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции. Санкт-Петербург: Типография В.Демакова, 1873 – 275 с.
7. Смирнов В.Д. Очерк истории турецкой литературы. Санкт-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1891 – 130 с.
8. Смирнов В.Д. Сборник некоторых важнейших известий и официальных документов касательно Турции, России и Крыма. Санкт-Петербург: 1881 – 356 с.
9. Чихачёв П.А. Страница о Востоке / Пер.с франц. и предисл.В.В.Цыбульского; Комментар. А.А. Кожуховской и М.В.Цыбульской. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1982. – 216 с.
10. Данциг Б. М. Изучение Ближнего Востока в России (XIX-начало XX в.). Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1968 – 212 с.
11. Гордлевский В. А. Избранные сочинения. Том 4. Исторические работы. Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1960 – 551 с.
12. Крымский А. Е. История Турции и её литературы: В 2 т. Том 1. От возникновения до начала расцвета. Москва, 1916 – 279 с.
13. Крымский А. Е. История Персии, её литературы и дервишской теософии: В 3 т. Изд., перераб. совместно с Н.Фрейтагом. Том 3. От эпохи монголов Джингиз хана до водворения Сефевидов в Иране и Великих Моголов в Индии XVI-XVIII вв. Москва: Типография Улицкого и Голованского, 1917 – 468 с.
14. Бартольд В.В. Сочинения. Т. 2 (1). Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1963 – 1020 с.
15. Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI - начале XIX вв. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1949 – 182 с.
16. Иванов Н.А. Османское завоевание арабских стран. Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1984 – 291 с.
17. Миллер А.Ф. Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории. Москва: Главная редакция восточной литературы, 1983. – 281 с.
18. Новичев А.Д. История Турции. Том 1. Эпоха феодализма. Ленинград, Издательство Ленинградского Университета, 1963. – 314 с.
19. Gözəlova Y. N. Tarix elmində Yaqub Mahmudov məktəbi. Bakı: Təhsil, 2013 – 648 s.
20. Кораев Т.К. Московская Русь и Сафавидский Иран в Прикаспии XVI –XVII веков: соседство, соперничество, сосуществование // Исторический вестник, 2015, т. 11, с. 154-199.

21. Рахимзянов Б. Москва и татарский мир. Сотрудничество и противостояние в эпоху перемен. XV-XVI вв. Москва: Евразия, 2017 - 516 с.
22. Виноградов А.В. Внешняя политика Ивана IV Грозного // История внешней политики России. Т.1. Москва: Академический проект; Парадигма, 2018, s.132-238.
23. Асташкин Р.С. Позиция Персии по проблеме «русского транзита» в XVI-XVII вв.: сюжет о ширванских городах // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология, 2024, т.30, 3, с.32-38.
24. Fursov K.A. Russia and the Ottoman Empire: The Geopolitical Dimension, Russian Studies in History, 2018, 57, 2, pp.99-102.

СЕВИНДЖ ЗЕЙНАЛОВА

Старший преподаватель Бакинского государственного университета

ИССЛЕДОВАНИЕ СЕФЕВИДО-ОСМАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье анализируются вопросы исследования отношений между Сефевидами и Османским государством в XVI-XVII веках в российской историографии. В рамках исследования рассмотрено изучение проблемы в российской историографии в три основных этапа: имперский, советский и постсоветский. На каждом этапе сравнительным образом оцениваются сформировавшиеся методологические подходы, идеологические рамки и концептуальные направления. В статье определены особенности конфессионального, геополитического, социально-экономического и цивилизационного подходов, проанализированы их взаимосвязь и процесс трансформации. Одновременно критически рассматриваются существующие методологические ограничения и проблемы интерпретации в российской историографии. В результате указано, что российская историография создала важную источниковедческую базу для изучения сефевидо-османских отношений, однако в разные периоды политико-идеологический контекст оказывал определённое влияние на научные подходы.

Ключевые слова: Сефевиды, Османское государство, российская историография, методологический подход, историческая интерпретация.

SEVINJ ZEYNALOVA

Senior lecturer at the Baku State University

THE STUDY OF SAFAVID-OTTOMAN RELATIONS IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The article examines the study of relations between the Safavid state and the Ottoman Empire in the XVI-XVII centuries within Russian historiography. The research considers the problem through three main stages of Russian historical scholarship: imperial, Soviet, and post-Soviet. At each stage, the methodological approaches, ideological frameworks, and conceptual directions are comparatively evaluated. The study identifies the characteristics of confessional, geopolitical, socio-economic, and civilizational approaches, analysing their interrelations and transformation over time. Simultaneously, the methodological limitations and interpretative challenges in Russian historiography are critically assessed. The findings demonstrate that Russian scholarship has established a significant empirical basis for studying Safavid-Ottoman relations, although political and ideological contexts have influenced scholarly interpretations at different historical periods.

Keywords: Safavids; Ottoman Empire; Russian historiography; methodological approach; historical interpretation.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 4 aprel 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21 may 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Sayad Mehti-zadə, t.e.d. Anar İsgəndərov.